

REVUE BELGE
DE
NUMISMATIQUE

ET DE SIGILLOGRAPHIE

BELGISCH TIJDSCHRIFT
VOOR NUMISMATIEK EN ZEGELKUNDE

PUBLIÉE
SOUS LE HAUT PATRONAGE
DE S. M. LE ROI
PAR LA
SOCIÉTÉ ROYALE
DE NUMISMATIQUE DE BELGIQUE

UITGEGEVEN
ONDER DE HOGE BESCHERMING
VAN Z. M. DE KONING
DOOR HET
KONINKLIJK BELGISCH
GENOOTSCHAP VOOR NUMISMATIEK

Directeurs

GHISLAINE MOUCHARTE, PIERRE COCKSHAW,
FRANÇOIS DE CALLATAÏ et JOHAN VAN HEESCH

CXLVII - 2001

BRUXELLES

BRUSSEL

RAF VAN LAERE (*)

EEN 15de-EEUWS VALSMUNTERSATELIER VAN REKEM (LIMBURG)

1. Inleiding

Rekem (1) werd in 1971 opgenomen in de fusiegemeente Lanaken. De dorpskern ligt op de linker Maasoever ongeveer 10 km stroomafwaarts van Maastricht. Vóór de Franse Revolutie vormde het een klein rijksonmiddellbaar graafschap van nauwelijks 2 km², dat deel uitmaakte van de Westfaalse kreitz van het Heilig Rooms Rijk der Duitse Natie. Ondanks de publicaties van Raphael Verbois (2) mag men stellen dat de geschiedenis ervan nooit grondig bestudeerd werd. Recent archeologisch onderzoek was te beperkt om nieuwe inzichten te verschaffen. De resultaten ervan werden tot nog toe trouwens slechts gedeeltelijk gepubliceerd (3).

Over de oudste geschiedenis van Rekem zijn weinig details met zekerheid gekend. Hoewel er sporen gevonden werden van prehistorische en Romeinse nederzettingen zijn er nauwelijks of geen aanwijzingen voor ononderbroken bewoning. Er bestaan echter goede redenen om aan te nemen dat een Karolingische versterking aan de oorsprong ligt van de huidige dorpskern. De recente opgravingen in de kapel van het kasteel schijnen eveneens in deze richting te wijzen. Gedurende de Middeleeuwen

(*) Raf VAN LAERE, Rozenstraat, 22 B-3500 Hasselt.

e-mail: raf.van.laere@pandora.be

(1) In de loop der tijden werd *Rekem* op meer dan 50 verschillende manieren geschreven, vaak *Reckheim* maar ook: *Reckum*, *Richeim*, *Redeken*, *Radekeim* ... Om verwarring met de gemeente *Rekkem*, aan de Frans-Belgische grens te vermijden, en met andere gemeenten in België en Nederland met gelijkaardige namen, wordt hier steeds de hedendaagse spelling gebruikt. Vóór de 13de-14de eeuw omvatte de baronie de gelijknamige gemeente en het gehucht *Wezel* niet te verwarren met de nabij gelegen stad *Visé/Wezel*! Later werden de gemeenten *Uikhoven* en *Boorseme*, waar een andere munt gevestigd was, verworven. (E. DE SEYN, *Geschied- en aardrijkskundig woordenboek der Belgische Gemeenten*, Turnhout, s.d., sub voce *Rekem*; H. HASQUIN, R. VAN UYTVEN & J.-M. DUVOUSQUEL (dir.), *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*, Brussel, 1980, sub voce *Rekem* en G. KÖBLER, *Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien und reichsunmittelbaren Geschlechter vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München, 1995 sub voce *Reckheim*).

(2) R. VERBOIS, *Geschiedenis der kerken, kloosters en kapellen van Rekem*, Rekem, 1965 en Id., *Geschiedenis van Rekem en zijn keizerlijk graafschap*, Rekem, 1972.

(3) A. CLAASSEN & L. JANSSEN, *De opgraving bij de Sint-Petronelle-kapel te Rekem*, in *Het Oude Land van Loon*, 27, 1972, p. 5-52 and R. VAN DE KONIJNENBURG, *Het kasteel d'Aspremont-Lynden te Rekem (gem. Lanaken)*, in *Archaeologia belgica*, 2, nr. 2, 1986, p. 117-120.

wisselde de heerlijkheid Rekem meermaals van bezitter. De 'oorspronkelijke' *Redekem* familie werd in 1134 opgevolgd door *van Bronckhorst*, die in 1317 afgelost werd door *de la Marck*, om in 1335 plaats te maken voor *van Stein (van Diepenbeek)*. In 1397 volgde *de Sombreffe*, in 1504 *de Pirmont* en rond 1515 kwam Rekem voor korte tijd opnieuw in handen van *de la Marck*, die in 1545 vervangen werden door *de Hennin*, in 1553 door *van Vlodrop* of *Vlodorp* en in 1564 door *Quaedt van Wyckraedt*. In 1590 kwam de familie *d'Aspremont-Lynden* aan de macht. Hun heerschappij werd pas afgesloten bij het einde van het ancien regime. Dankzij hun diplomatieke, politieke en militaire kwaliteiten tijdens de woelige 16de eeuw werden de baronnen van Rekem in 1623 verheven tot rijksonmiddeldbare graven.

Het graafschap was te klein om een belangrijke economische rol te spelen. De opeenvolgende graven waren echter vooral geïnteresseerd in het muntrecht. Het is op dit ogenblik onduidelijk wanneer precies en om welke reden dit muntrecht oorspronkelijk verleend werd. Vast staat dat keizer Karel IV in 1356 aan de Rekemse heren formeel het muntrecht verleende of bevestigde. Tegelijk werd Rekem verheven tot rijksonmiddeldbare baronie. Uit de oorkonden blijkt niet of er een oorzakelijk verband bestaat tussen de her- of verlening van het muntrecht en de rijksonmiddeldbare status. De keizer deed trouwens mogelijk niets anders dan een bestaande toestand formeel erkennen.

Onder Arnold van Stein (1335-...) en Lodewijk van Stein (...-1350), de voorgangers van Hendrik van Stein (1350-1397) (4) startte het atelier van Rekem een overvloedige productie die met slechts enkele onderbrekingen tot in het eerste kwart van de 18de eeuw verder gezet werd.

Vanuit numismatisch oogpunt vormt de beneden Maasvallei tijdens de late Middeleeuwen een buitengewoon interessante regio. Vanaf het mid-

(4) Er heerst enige verwarring over de chronologie van Lodewijk en Arnold (III). P. LUCAS, *Monnaies seigneuriales mosanes*, Walcourt, 1982 (p. 34.4) geeft Arnold (1335-...), dan Lodewijk (...-1350), opgevolgd door Hendrik (1350-1397). In zijn tekst (*op. cit.*, p. 34.9-34.15) wordt Arnold (...-1355-1372?) opgevolgd door Lodewijk (...-1350) en vervolgens door Hendrik (1350-1397). Dezelfde verwarring vindt men in H. VANHOUDT, *Atlas der munten van België van de Kellen tot heden*, Herent, 1996, p. 94. J.N. ROBERTS, *The Silver Coins of Medieval France (476-1610 AD)*, South Salem, 1996 probeert het probleem op te lossen door Lodewijk (1322-1355!) (opgepast de verwijzing in de index is verkeerd!) vóór Arnold (1355-1381!) te plaatsen en interpoleert klaarblijkelijk *Charles VI* (1380-1422), koning van Frankrijk!

Het is duidelijk dat de eerste Stein, die heer werd van Rekem, de naam Arnold droeg. De laatste was ongetwijfeld Hendrik, zoon van Lodewijk. Wellicht werd na het overlijden van Arnold nog een tijdlang munt geslagen in diens naam. Het is immers moeilijk te verklaren waarom vijf of zes verschillende munttypes geslagen werden op naam van Arnold terwijl Lodewijk en Hendrik elk slechts één muntsoort lieten slaan. Het is natuurlijk ook mogelijk dat meer dan drie heren de naam Arnold droegen. Voor het complexe karakter van de familie Stein, zie ook J. DE CHESTRET DE HANEFFE, *Histoire de la seigneurie impériale de Reckheim*, Roermond, s.d.

den van de 14de eeuw tot het einde van de 15de eeuw waren een dertigtal heerlijke munthuizen actief in wat nu Maas-Rijn Euregio genoemd wordt. Al deze kleine heren sloegen nabootsingen van laag gehalte en gewicht en van slechte kwaliteit, van de munten van hun machtige burens zoals de hertogen van Bourgondië en de prinsbisschoppen van Luik ... Maar ook regionale Duitse munten, Franse koninklijke en feodale munten en zelfs Portugese munten werden ijverige nagebootst⁽⁵⁾. Hoewel een deel van deze munten ongetwijfeld voor regionaal gebruik bedoeld was⁽⁶⁾, werd vooral voor export gewerkt. Zo werden te Maastricht gedurende de Honderdjarige Oorlog in opdracht van Franse ondernemers massaal Franse munten nageslagen⁽⁷⁾.

De hertogen van Bourgondië slaagden door politieke, diplomatieke en, zo nodig militaire argumenten de meeste plaatselijke muntheren te overtuigen hun atelier te sluiten. Uiteindelijk bleven slechts Rekem en Gronsveld, enkele kilometer ten zuiden van Maastricht op de Nederlandse oever van de Maas, in bedrijf tot met het einde van het ancien regime ook hun lot definitief bezegeld was.

Vermits de wettelijke status van de meeste heerlijke muntateliers erg dubieus was, werden de imitaties die er geslagen werden, meestal als hage- of valse munten beschouwd. Het gebruik en zelfs het bezit van dergelijke munten kon erg kwalijke gevolgen hebben en in het ergste geval gestraft worden met de doodstraf door het koken in een ketel gevuld met water en olie. Wellicht is de harde strafmaat één van de redenen waarom zo vaak — maar spijtig genoeg al te dikwijls onopgemerkt door onervaren vorsers — dergelijke imitaties gevonden worden tijdens archeologische opgravingen in België.

(5) Een overzicht over de heerlijke muntslag in de Maasvallei tijdens de 15de eeuw vindt men in J.H.A. MUNRO, *An Aspect of Medieval Public Finance: the Profits of Counterfeiting in the Fifteenth-century Low Countries*, in *RBN*, 118, 1972, p. 127-148 en P. COCKSHAW, *De quelques imitations de monnaies au xve siècle*, in *RBN*, 118, 1972, p. 149-163. Voor de heerlijke muntslag in Belgisch Limburg zie: *Munt in Limburg* (Kunst & Oudheden in Limburg, 26), Sint-Truiden, 1981. Een uitgebreide typencatalogus voor verzamelaars werd gepubliceerd door P. LUCAS, *Monnaies seigneuriales mosanes*, Walcourt, 1982.

(6) Dit wordt niet alleen overtuigend geïllustreerd door de steeds weerkerende klachten van tijdgenoten maar ook door talloze bodenvondsten. Dat de kleine muntheren vaak met dubbele maat werkten wordt onder meer bewezen door de houding van de Ridders van de Duitse Orde ten aanzien van de munt die zij als baron van Gruitrode sloegen maar in Bree weigerden te aanvaarden als betaling voor belastingen. Zij lieten immers uitdrukkelijk in een oorkonde vastleggen dat belastingen uitsluitend voldaan konden worden in *Johannisbraspenningen* geslagen door Jan Zonder Vrees als graaf van Vlaanderen. Om elk misverstand te vermijden lieten zij zelfs twee exemplaren van de gewenste munt aan een akte van 1510 bevestigen (R. PIETERS, *Mattelaen van Eynatten, landkommandeur van de batie Biesen int Johannisbraspenningen (1510)*, in *RBN*, 127, 1981, p. 109-116).

(7) L. FELLER, *Faux-monnayeurs et fausses monnaies en France à la fin du Moyen Âge (seconde moitié du xve siècle)*, Paris, 1986.

2. Het valsmuntersatelier en de overige vondsten van slagmateriaal ⁽⁸⁾

Enkele jaren geleden nam een projectontwikkelaar het initiatief om het sterk verwaarloosde kasteel van Rekem te renoveren. In de zomer van 1994 werd in de kapel een sleuf voor het aanleggen van een gasleiding gegraven. Tijdens de werken werd een kruik met een 200-tal munten, vier boven- en twee benedenstempels gevonden. Een aantal munten werd door de werklui niet overhandigd en verdween in privé-bezit zodat het onmogelijk is de juiste omvang van de vondst te bepalen. Vermits de vondst samengesteld was uit 'koperen' en vergulde munten mag men ervan uitgaan dat het vooral de 'gouden' exemplaren waren die de aandacht trokken. Afgaande op het uitzicht en de samenstelling van het lot dat ter studie voorgelegd werd, waren beide soorten zonder meer door elkaar gemengd op het ogenblik van de verberging. Rekening houdend met de omvang van de kruik en de toestand van de munten lijkt het erop dat slechts een beperkt aantal vergulde exemplaren verdwenen is.

Eigenaardig genoeg werd aan deze vondst weinig aandacht geschonken. Dit veranderde pas in 1996 toen archeologische opgravingen gepland werden. Gezien het belang van de vondst, werd aan de archeoloog gevraagd bijzondere aandacht te schenken aan metaalvondsten.

2.1. *Het valsmuntersatelier*

De juiste vondstomstandigheden zijn nog moeilijk te reconstrueren. De kruik, waarin de valse munten en de stempels opgeborgen waren, werd gevonden bij het graven van een sleuf. Klaarblijkelijk werd in de onmiddellijke omgeving ook een schedel gevonden maar het lijkt erg onwaarschijnlijk dat er tussen beide vondsten een verband bestaat. De opgravingen van 1996 leverden geen bijkomende gegevens of nieuwe inzichten op.

Het lichaam van de bruin geglazuurde kruik vertoont duidelijk sporen van afwerking op een draaischijf. Zij is voorzien van een handvat. Het recipiënt is ongeveer 27 cm hoog en heeft een maximale diameter van ongeveer 16 cm. Op de hals en op de schouder is een bescheiden versiering in reliëf aangebracht. De kruik bezit echter te weinig typische kenmerken om autonoom een precieze datering of herkomst toe te laten. Zij werd klaarblijkelijk tijdens of vlak na de vondst gebroken maar alle fragmenten bleven bewaard (Fig. 1).

(8) Met dank aan P. Rondelez, archeoloog verantwoordelijk voor de opgravingen, die een voorlopig rapport van de campagne van 1996 ter beschikking stelde, en aan W. Van de Vijver, verantwoordelijk voor het historisch onderzoek binnen het project.

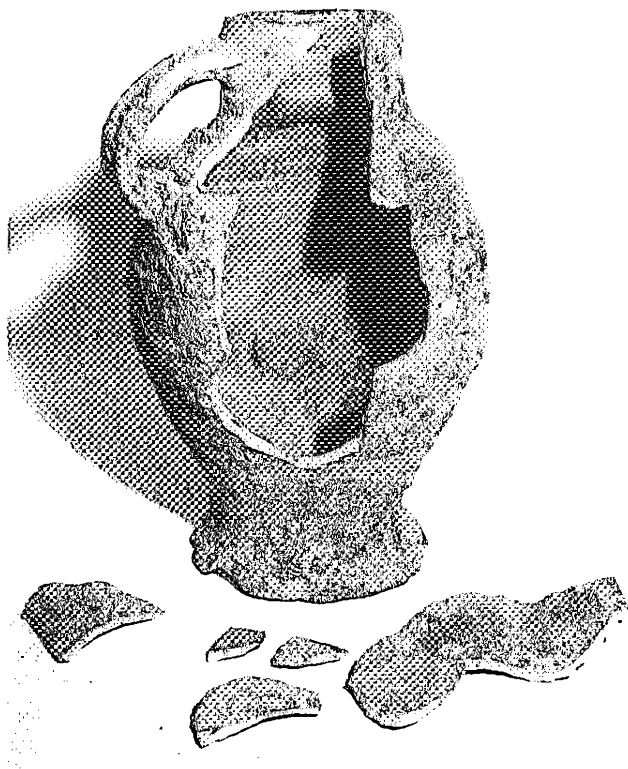

Fig. 1

2.1.1. De munten

Vermits een aantal munten niet ingeleverd werd door de werklui die de schat vonden, is het oorspronkelijk aantal nog slechts bij benadering te schatten. Vermits naderhand bleek dat de vergulde exemplaren kwetsbaarder waren dan de niet vergulde mag men ervan uitgaan dat er een aantal verloren ging bij de eerste pogingen om ze los te breken uit de gecorrodeerde massa. Wellicht is het hieraan te danken dat de vinders zich al vrij snel realiseerden dat zij geen goudschat gevonden hadden waardoor zij minder scrupules hadden de munten over te maken aan de opdrachtgever van de werken.

Op het ogenblik dat de schat ter studie aangeboden werd konden ongeveer 170 exemplaren zonder al te veel moeite losgemaakt worden. Een 30-tal werd in een klompje samen gelaten om de oorspronkelijke toestand te kunnen illustreren. Vergulde en niet-vergulde exemplaren waren niet gegroepeerd maar werden klaarblijkelijk zonder enig onderscheid samen opgeborgen.

Alle munten zijn identiek met uitzondering van één exemplaar. Het zijn vervalsingen van de goudgulden die in 1438 te Riehl geslagen werd door Dietrich von Mörs, aartsbisschop van Keulen (1414-1463) ⁽⁹⁾ (Fig. 2).

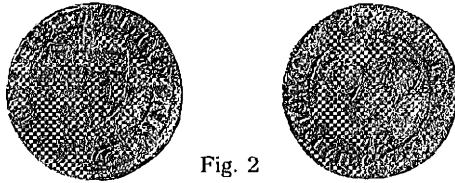

Fig. 2

Vz.: Schild over een lang gevoet kruis dat de legende doorsnijdt

Legende: THEO' / ARCP' / COLO' / MO' . RH

Kz.: Drie schilden geplaatst in de vorm van een klaverblad, een centraal punt

Legende: + A'NO . DNI' M' *CCCC*XXXVIII*

De kwaliteit van de gravure is excellent en moet in niets onderdoen voor deze van de originele exemplaren. De diameter van de vervalsingen is vrij constant: 21 tot 22 mm. De vergulde exemplaren werden op een professionele wijze met amalgaamvergulding afgewerkt ⁽¹⁰⁾. Slechts enkele details zouden bij tijdgenoten argwaan kunnen oproepen hebben. Zo is de opstaande kant erg 'hard' afgewerkt, dit in tegenstelling met de originelen die, als gevolg van omloopslijtage, meestal een veel meer afgeronde kant vertonen. De munten zijn zeer goed geslagen, slechts twee zijn licht gedecentreerd. Hoewel corrosie een gedetailleerde studie van de positie van voor- en keerzijde voor een goed deel verhindert, blijkt uit een grove analyse van ongeveer 150 exemplaren een aantal voorkeuren: 8 uur (27 %) en in mindere mate 11 uur (19%) en 12 uur (18%).

Ondanks de, met opzet beperkte reiniging van de munten is het interessant hun gewicht te vergelijken. Daarbij worden gegevens van vergulde en niet-vergulde exemplaren niet afzonderlijk behandeld omdat

(9) G. FELKE, *Die Goldprägungen der Rheinischen Kurfürsten 1346-1478. Mainz-Trier-Köln-Pfalz*, Köln, 1989, p. 246, nr. 1241 wordt vervalst. Het schild en de twee puntjes op de keerzijde hebben precies dezelfde positie.

(10) Volgens de analyses met SEM uitgevoerd door dr. L. Wouters van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel bestaat de kern van de vervalsingen uit ca 85% koper, 14% zink en kleine hoeveelheden, ca 1% tin. In principe gaat het dus om een messinglegering waarbij het onduidelijk is of de geringe hoeveelheden tin met opzet toegevoegd werden om de mechanische kwaliteiten van het muntmetaal te verbeteren dan wel of het onzuiverheden zijn veroorzaakt door het herbruiken van oude koperlegeringen van het bronstypen. Kristallografisch onderzoek wijst op een koude aanmunting na een initiële verhitting. Men kan zich hierbij voorstellen dat de muntplaatjes na een eerste bewerking uitgegloeid werden om ze zachter en handelbaarder te maken en dat ze vervolgens, na afkoeling en zonder nieuwe verwarming, gemunt werden.

het gewicht dat de vergulding toevoegt verwaarloosbaar is. Vermits resten van corrosie relatief meer problemen kunnen opleveren, wordt geen rekening gehouden met de meest aangekoekte exemplaren. Terwijl het zwaarste exemplaar 2,28 g weegt, bedraagt het gewicht van het lichtste slechts 1,19 g. Het gemiddelde gewicht situeert zich rond 1,93 g. Bijkomende reiniging zou dit ongetwijfeld nog verlagen. Dit roept onmiddellijk de vraag op hoe deze munten ooit iemand zouden kunnen misleiden vermits een originele gulden ongeveer 3,5 g weegt ⁽¹¹⁾. Men kan immers moeilijk aannemen dat de vervalsingen tijdens hun verblijf in de Rekemse bodem gemiddeld bijna de helft van hun gewicht verloren hebben. Als het afwijkende gewicht de verklaring zou kunnen vormen waarom sommige exemplaren uiteindelijk niet in omloop gebracht werden, dan blijft de vraag waarom men ze desondanks verguld heeft. Of waren deze vervalsingen van bij de aanvang bedoeld om een andere dan een monetaire functie te vervullen, zo ja, welke? Een bevredigende verklaring kan op dit ogenblik niet gegeven worden.

Slechts één munt is van een ander type. Het is een kleine, vergulde, zilveren penning van het ridder/roos-type die 0,453 g weegt ⁽¹²⁾ (Fig. 3).

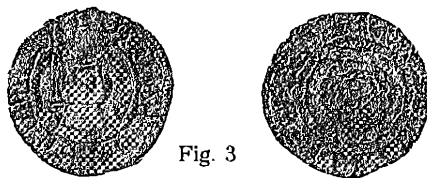

Fig. 3

Vz.: Gekroonde en geharnaste ridder ten halve, in zijn rechterhand een geheven zwaard
Legende: |S . DE . MEG'

Kz.: Grote roos

Legende: |ONETA . NOVA [|EG'

De oudste penningen van dit type zijn iets ouder dan de Rijnlandse guldens van Dietrich von Mörs maar beide types waren ongetwijfeld een tijdlang samen in omloop. Dit exemplaar was oorspronkelijk natuurlijk

(11) Op 7 september 1427 werd in Koblenz een overeenkomst gesloten tussen Kurmainz, Kurköl'n, Kurtrier en Kurpfalz waarbij de ondertekenaars afspraken gedurende de zes volgende jaren Rijnlandse guldens te slaan van 19 karaat goud en een gewicht van 3,5078 g gross (= 100 munten in 1,5 Keulse mark) met 2,7770 g zuiver goud (cf. A. SCHLEGEL, *Die kurmainzische Münzstätte Höchst 1377 bis 1461/63. Ein Beitrag zur Heimatkunde*, Frankfurt-am-Main, 1991, p. 172-173 met relevante bibliografische verwijzingen naar de bronnenuitgaven).

(12) Op suggestie van dr. R. Cunz werd dit stuk vergeleken met de *Pfennige* geslagen door Dietrich IV (1344-1401) en Wilhelm I (1401-1457), graven van Limburg (cf. P. BERGHAUS, & J. SPIEGEL, *Die Münzen der Grafen von Limburg*, in G. ADERS *et alii*, *Die Geschichte der Grafen und Herren von Limburg und Limburg-Styrum und ihrer Besitzungen*. II, 4, Assen & Münster, 1968, p. 268-350).

niet verguld. Het werd geslagen door Johan III, graaf van Megen (1359-1415) in navolging van voorbeelden geslagen door onder meer Dietrich IV, graaf van Limburg (1344-1401) en zijn opvolgers⁽¹³⁾.

Hoewel er geen aanwijzingen bestaan dat het hier om een recente intrusie zou gaan, valt de aanwezigheid van deze munt moeilijk te verklaren. De voor dit type ongebruikelijke en moeilijk verklaarbare vergulding zou er echter kunnen op wijzen dat het muntje een rol speelde bij het uittesten van de kwaliteit van het amalgaam dat gebruikt werd om de andere munten te vergulden.

2.1.2. De stempels

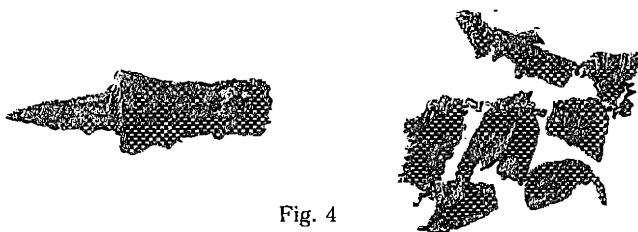

Fig. 4

De kruik bevatte vier boven- en twee benedenstempels. Deze waren oorspronkelijk in — nu een niet meer te identificeren — relatief grof textiel gewikkeld (Fig. 4). Bij de ontdekking waren de stempels bedekt met een dikke laag corrosie. Een eerste ingreep maakte echter snel duidelijk dat in de corrosie sporen van de beeldenaar bewaard bleven. Voor zover uit de vrijgemaakte resten van de beeldenaar kan opgemaakt worden, is de kwaliteit van de uitvoering van beide stempelreeksen uitstekend en kan zij elke vergelijking met de originelen doorstaan. Geen van de bovenstempels vertoont de karakteristieke sporen van langdurig gebruik.

Dankzij zorgvuldige reiniging door mevrouw A. Van Lierde van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, werden op drie bovenstempels sporen van een beeldenaar aan het licht gebracht. Deze sporen zijn voldoende herkenbaar om te kunnen besluiten dat de stempels voor

(13) P. LUCAS, *op. cit.*, p. 27.10 geeft twee varianten, beide met een bijkomend schild op de voorzijde. Deze munten werden waarschijnlijk geïnspireerd door de *Pfennige* van Wilhelm I van Limburg die het schild met de Limburgse leeuw waarschijnlijk rond 1410/1420 voor het eerst invoerde. Daarom is de munt die in Rekem gevonden werd waarschijnlijk iets ouder. Megen was een klein graafschap op de linkeroever van de Maas tussen de hertogdommen Brabant en Gelre, in wat nu de Nederlandse provincie Noord-Brabant is. Vermits drie opeenvolgende graven de naam Johan I (1285-1320?), II (1320-1359) en III (1359-1419) droegen is het buitengewoon moeilijk uit te maken wanneer de muntslag startte. Lucas suggereert dat noch Johan I noch II munt sloegen.

minstens twee — en niet, zoals aanvankelijk vermoed, voor slechts één⁽¹⁴⁾ — verschillende types valse munten bedoeld waren.

Van twee bovenstempels mag aangenomen worden dat zij gebruikt werden om de valse Rijnguldens van Dietrich von Mörs, die in de kruik zaten, te slaan. Vergelijkbaar materiaal is uiterst zeldzaam. Nochtans valt op dat b.v. de bovenstempel van de Rijnlandse gulden, die in 1558 door Johann Gebhard von Mansfeld, aartsbisschop van Keulen (1558-1562) geslagen werd, de beeldenaar van de keerzijde draagt terwijl de Rekemse bovenstempels de beeldenaar van de voorzijde dragen⁽¹⁵⁾.

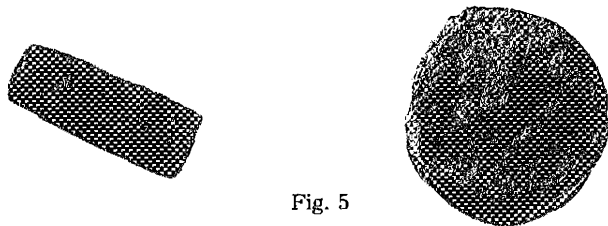

Fig. 5

1. Bovenstempel; Ø 27 mm, hoogte 67 mm; gewicht ca 270 g (Fig. 5). Vage sporen van een legende tussen een dubbele parelcirkel en een lang kruis dat de legende doorsnijdt. Er is geen uitstulping zichtbaar op de schacht.

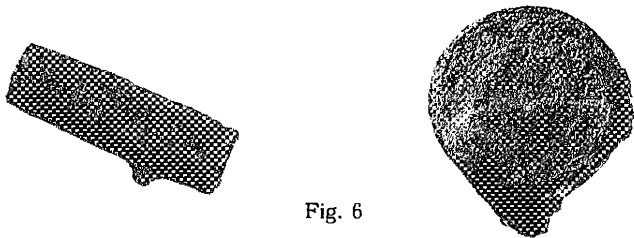

Fig. 6

2. Bovenstempel; Ø 26 mm, hoogte 79 mm; gewicht ca 300 g (Fig. 6). Vage sporen van een legende tussen een dubbele parelcirkel en een lang kruis dat de legende doorsnijdt en waarover een wapenschild geplaatst is. Op de schacht, waarschijnlijk op 12 uur en op 51 mm van de onderzijde, is een onregelmatige uitstulping (Ø 7 mm, hoogte 7 mm) zichtbaar.

Beide resterende bovenstempels hebben een iets grotere diameter en droegen oorspronkelijk vermoedelijk eveneens een identieke beeldenaar. Ook hier laat de bewaringstoestand geen volledige zekerheid over de

(14) Daarmee vervalt ook de hypothese over de omvang van de emissie zoals geformuleerd door R. VAN LAERE, *A Hoard of 15th Century Forgeries from Rekem (B). A Preliminary Report*, in B. KLUGE & B. WEISSER (eds), *XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997. Akten-Proceedings-Actes II*, Berlin, 2000, p. 1098-1102.

(15) *Münz Zentrum Auktion 94 vom 13.-15. Mai 1998*, Keulen, 1998, lot 3561.

identificatie toe maar kan toch een aan zekerheid grenzende suggestie geformuleerd worden. De restanten van de versiering boven het schildhoofd wijzen er immers sterk op dat het in beide gevallen gaat om de imitatie van de keerzijde van een dubbele griffioen van Karel de Stoute (1467-1477), Maria van Bourgondië (1477-1482) of Filips de Schone (1482-1506) ⁽¹⁶⁾, een munttype dat vanuit chronologisch oogpunt goed aansluit bij de Rijnlandse guldens van Dietrich von Mörs.

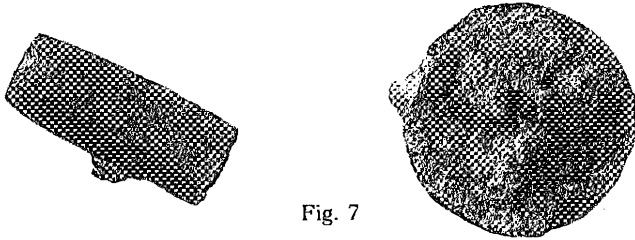

Fig. 7

3. Bovenstempel; $\emptyset$ 31 mm, hoogte 76 mm; gewicht ca 430 g (Fig. 7). Sporen een schild van het Bourgondische type, omsloten door een parelrand, boven het schildhoofd vage sporen van een siermotief. De hamerzijde vertoont een onregelmatige uitholling (max. 12 x 9 mm, diepte 2 mm) die mogelijk veroorzaakt wordt door de sterke corrosie waaraan de stempel onderhevig was. Op de schacht, rond 9 uur en op 43 mm van de stempelzijde, is een onregelmatige uitstulping (14 x 12 mm, hoogte ca 7 mm) zichtbaar. Boven de uitstulping mogelijk sporen van een — onleesbaar — merk.

Fig. 8

4. Bovenstempel; $\emptyset$ 29 mm, hoogte 79 mm; gewicht ca 360 g (Fig. 8). Geen sporen van een beeldenaar als gevolg van de sterke corrosie. Op de schacht, op 56 mm van de stempelzijde, is een onregelmatige uitstulping ($\emptyset$ 5 mm, hoogte ca 4 mm) zichtbaar. Door het ontbreken van identificeerbare sporen van de beeldenaar kan de positie ervan echter niet bepaald worden.

(16) H.E. VAN GELDER & M. HOC, *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713*, Amsterdam, 1960, nrs. 34, 39, 52 en 97.

Drie van de vier bovenstempels hebben een gemeenschappelijk kenmerk: een kleine knopvormige uitstulping op enkele centimeter van de stempelzijde. De sterke corrosie maakt het onmogelijk met zekerheid te stellen dat een gelijkaardige uitstulping oorspronkelijk wel of niet voorhanden was op de vierde stempel. Over de juiste functie van deze metalen 'knoppen' kunnen, bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal slechts hypothesen geformuleerd worden (17). Mogelijk gaat het om een richtingaanwijzer die het de munter tijdens het slaan mogelijk maakte de positie van de bovenstempel ten opzicht van de benedenstempel te bepalen. Ondanks de oververtegenwoordiging van sommige stempelposities lijken de bewaarde exemplaren van de valse Rijnlandse guldens deze functie nochtans niet echt te bevestigen noch tegen te spreken. Gezien het uitzonderlijke karakter van de vondst, kan deze echter geen sluitende argumenten leveren. Het zou hier immers kunnen handelen om een reeks munten die vlak na elkaar geslagen werden en waarbij de munter de bovenstempel steeds op dezelfde wijze vasthield. Andere, meer technische verklaringen, waarbij de 'knop' als bevestigingspunt functioneert voor een beschermingskap die de stempel tijdens het slaan moet beschermen, lijken ver gezocht en onwaarschijnlijk omwille van de geringe omvang van de 'knop'.

Hoewel op geen van beide benedenstempels sporen van een beeldenaar geïdentificeerd konden worden, lijkt het onwaarschijnlijk dat zij oorspronkelijk dezelfde beeldenaar droegen. Het verschil in diameter en hun afwijkende afwerking pleiten hiertegen. Of daaruit mag besloten worden dat de stempel met de kleinste diameter gebruikt werd bij het vervalsen van Rijnlandse guldens en de grootste voor de Bourgondische griffioenen, moet een open vraag blijven.

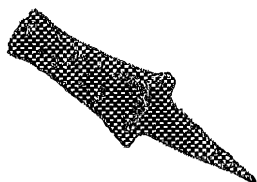

Fig. 9

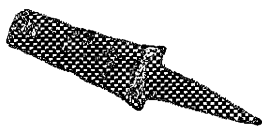

Fig. 10

5. Benedenstempel; $\emptyset$ 30 mm (stempelzijde) verjongend tot 26 mm en dan verbredend tot een onregelmatige vierhoek van 47 x 42 mm die taps eindigt, lengte 151 mm; onderaan sporen van textiel; ca 600 g (Fig. 9).

(17) In elk geval niet op de stempels afgebeeld in D. COOPER, *The Art and Craft of Coinmaking. A History of Minting Technology*, London, 1988 of bij B. BOUYON, *Études de gravure monétaire de l'Italie grecque archaïque à l'Europe du 17e siècle* (Collection Moneta, 12), Wetteren, 1998.

6. Benedenstempel; Ø 28 mm (stempelzijde) verbredend tot een onregelmatige vierhoek van 41 x 39 mm die taps eindigt, lengte 158 mm; gewicht ca 660 g (Fig. 10).

2.2. Latere vondsten

Tijdens de archeologische opgravingen, die tijdens de tweede helft van 1996 plaatsvonden, werden een tiental munten gevonden. De meeste zijn recent en van weinig of geen belang op uitzondering van een muntje van anderhalve *groschen* van 1620 uit Riga, één van de weinige munten uit deze regio die in onze streken gevonden werden en een dubbele milt van Willem II van Sombreffe, baron van Rekem (1400-1475) ⁽¹⁸⁾.

Kort bij de vindplaats van de schat werd belangrijk aanvullend materiaal gevonden, namelijk vijf bovenstempels. Deze waren echter bijzonder zwaar gecorrodeerd en vertoonden sporen van langdurig gebruik zodat verdere reiniging niet aangewezen leek. Rekening houdend met de bewaringstoestand is het voorbarig uit de kleine verschillen in diameter te willen besluiten dat het noodzakelijk handelt om stempels bedoeld voor het slaan van verschillende munten.

1. Bovenstempel; Ø 30 mm, hoogte 24 mm; gewicht niet gereinigd ca 125 g
2. Bovenstempel; Ø 30 mm, hoogte 20 mm; gewicht niet gereinigd ca 100 g
3. Bovenstempel; Ø 24 mm, hoogte 23 mm; gewicht niet gereinigd ca 95 g
4. Bovenstempel; Ø 24 mm, hoogte 23 mm; gewicht niet gereinigd ca 75 g
5. Bovenstempel; Ø 26 mm, hoogte 32 mm; gewicht niet gereinigd ca 105 g

Fig. 11

Fig. 12

Naast de sterk gecorrodeerde afgesleten stempels kwam tevens een ijzeren ring (Fig. 11) — mogelijk een overblijfsel van een werktuig gebruikt om de stempels te hanteren — tevoorschijn. In de omgeving werden daarenboven verschillende fragmenten van smeltkroezen — in sommige hingen nog groene metaalslakken (Fig. 12) — en een fragment van een koperen ten of tan (Fig. 13) waaruit blanken waren geknipt.

(18) Zie bijlage.

Fig. 13

Geen van deze vondsten kan met enige precisie gedateerd worden.

De aanwezigheid van de resten van een 15de-eeuws valsmuntersatelier in de kasteelkapel kan moeilijk verklaard worden vooral omdat het materiaal gevonden werd boven wat klaarblijkelijk een 17de-eeuwse vloer is. Wel schijnt vast te staan dat de schat uit 1994 geen uitstaans heeft met de later gevonden stempels. De laatste vijf stempels werden klaarblijkelijk samen met ander afval in 1640 aangevoerd toen de vloer opgehoogd werd. Het is echter weinig waarschijnlijk dat de schat zelf eveneens deel uitmaakte van deze aanvulling. Vermits het terrein niet volledig opgegraven werd, blijft de hypothese staande dat de schat en wellicht nog ander materiaal oorspronkelijk verborgen waren in het trappenhuis dat nog niet onderzocht werd. Waarom het dure ijzer van de vijf bovenstempels weggegooid en niet opnieuw verwerkt werd, blijft onduidelijk maar zou kunnen wijzen op een noodsituatie.

Het atelier van de heerlijke munt van Rekem werd tijdens de opgravingen niet gevonden. Het situeerde zich naar alle waarschijnlijkheid binnen de eigenlijke kasteelmuren. De kans om de juiste plaats te vinden is erg klein omdat het kasteel tijdens de 19de eeuw grondig gerenoveerd werd om achtereenvolgens als hospitaal, armenhuis, landbouwkolonie en tenslotte psychiatrische instelling te fungeren voordat het, na enige jaren leegstand, uiteindelijk in de handen van een projectontwikkelaar overging.

3. Rekem: heerlijke munt en valsmuntersatelier

Net als vele andere heerlijke munthuizen genoot ook het Rekemse atelier eeuwenlang een slechte faam. Niet alleen tijdens de Middeleeuwen⁽¹⁹⁾ maar tot diep in de 18de eeuw bekleegen andere vorsten zich over de slechte kwaliteit van de Rekemse munten die soms verboden, soms oogluikend toegestaan werden. Vanaf de 16de eeuw onderwierp Rekem zijn munten aan de controle van de *Westfälischer Kreitz*. Dat dit niet al te veel problemen veroorzaakte was vooral te danken aan het feit dat Rekem zich voornamelijk toelegde op de productie van imitaties van pas-

(19) B.v. E. VAN EVEN, *Munten van Rummen en Reckheim in 1430*, in *Vaderlandsch museum voor Nederduitsche letterkunde*, 3, 1859-1860, p. 37.

munten, die grotendeels buiten de controlemaatregelen viel. Nabootsingen van duiten, oorden en gelijkaardige munten uit de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden overspoelden de naburige vorstendommen terwijl de grotere zilveren munten van iets minder bedenkelijke kwaliteit vooral hun weg vonden naar Oost-Europa.

In 1386 ontsnapte Hendrik van Stein-Diepenbeek, baron van Rekem van 1350 tot 1397, ternauwernood aan een veroordeling als medeplichtige aan valsmunterij. Thomas le Carpentier en Janin Guillotiau hadden immers bekend valse munten geslagen te hebben in Rekem onder toezicht van de plaatselijke muntmeester Jacques de Tournai, die zelf echter gelukkig kon ontsnappen. Beide valsmunters werden opgehangen ⁽²⁰⁾.

Men zou kunnen vermoeden dat dit voorval zijn opvolger ⁽²¹⁾ Willem II van Sombreffe (1400-1475), tot wat meer voorzichtigheid zou aangespoord hebben vooral omdat in 1404 twee andere valsmunters, Aerndt Sans en Jan Winterbacher in Halen gearresteerd werden omdat zij munten van Filips de Stoute, graaf van Vlaanderen (1342-1404) en van Guillaume II, graaf van Namen (1391-1418) vervalst hadden in de heerlijkheid Pietersheim die slechts enkele kilometer stroomafwaarts van Rekem, op de linkeroever van de Maas lag ⁽²²⁾. Niet alleen voelde Willem zich veilig genoeg om in eigen naam munten van uitzonderlijk slechte kwaliteit te slaan ⁽²³⁾ maar ook om onderdak te verlenen aan echte valsmunters zoals de schat van 1994 bewijst. Dit belette geenszins dat keizer Friedrich III hem tijdens de diët van Frankfurt op 4 september 1442 bijkomende rechten verleende ⁽²⁴⁾.

4. Besluit

Het is niet duidelijk waarom de schat van valse munten en stempels verborgen werd. De zorgvuldige verpakking schijnt erop te wijzen dat het zeker in de bedoeling lag de zes kostbare stempels, de vergulde en de half

(20) J. LYNA, *Valsmunterij te Rekem in 1386*, in *Het Oude Land van Loon*, 2, 1947, p. 150-151.

(21) Hendrik van Stein werd na zijn dood opgevolgd door Willem I van Sombreffe die heer van Rekem bleef van 1397 tot 1400. P. LUCAS (*op. cit.*, p. 34.15-34.16) wijst slechts één type aan hem toe maar in feite is het bijzonder moeilijk, zo niet onmogelijk een onderscheid te maken tussen munten van Willem I, II (1400-1475) en III (1475-1484).

(22) G. CUMONT, *Faux monnayeurs en Brabant (fin du 14e et commencement du 15e siècle)*. III. *Supplice de deux faux monnayeurs à Haelen en 1404*, in *Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles*, 15, 1901, p. 319-325.

(23) Volgens MUNRO, *op. cit.*, p. 139, nam Willem een winst van bijna 60% op zijn slaande mannekens.

(24) De interpretatie van R. VERBOIS, *Geschiedenis (op. cit.*, n. 2), p. 36, is waarschijnlijk te 'positief'. Het woord *innovat* wordt als *topos* gebruikt en betekent niet noodzakelijkerwijze dat nieuwe rechten verleend werden.

afgewerkte vervalsingen terug te gebruiken. Waarom dit niet gebeurde moet, bij gebrek aan bronnenmateriaal, in het ongewisse blijven.

Valsmunters starten hun activiteit in de meeste gevallen niet al te lang na de uitgifte van de munten die zijn nabootsen. Samen met het gebrek aan gebruiks- en slijtagesporen op de stempels en de vervalsingen schijnt dit te wijzen op een datum kort na 1438. Kwam Willem II zelf tussen uit vrees dat zijn heerlijke rechten op de dieet van 1442 niet zouden vernieuwd worden door de keizer? Of was hij na 1442 zo dankbaar voor zijn 'nieuwe' rechten dat hij een einde maakte aan de lucratieve maar oneerlijke valsmunterij waarvan hij beslist moet geweten hebben? Als 1438 een zekere *terminus post quem* levert dan is 1442 een waarschijnlijke datum *ante quem* voor het verbergen van de schat.

Maar ook de stempels gevonden tijdens de opgravingen van 1996 roepen vragen op. Het is immers ongebruikelijk dat versleten stempels weg geworpen worden. Daarvoor is het materiaal waaruit ze vervaardigd zijn te duur. Dienden zij ook voor valse munten of zijn het stempels voor de reguliere Rekemse muntslag. Als gevolg van hun slechte bewaringstoestand bestaat er echter geen hoop op nadere identificatie.

Van bij de aanvang werden zowel het onderzoek als de conservatiebehandeling in nauw overleg tussen alle betrokkenen georganiseerd. Hierdoor konden een aantal cruciale beslissingen genomen worden, rekening houdend met zowel de behoeften van het numismatisch onderzoek, de efficiënte conservatiebehandeling als de mogelijke museale bestemming. De luisterbereidheid en de betrokkenheid van L. Wouters en A. Van Lierde, beiden van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, was essentieel voor de goede afloop van het onderzoek.

BIJLAGE

Rekem

1. Dubbele milt; Willem II van Sombreffe (1400-1475); Rekem; s.d.; Ø 17 mm; gewicht 0,77 g; positie -; corrosie

Vz.: Wapenschild van het Bourgondische type

Legende: geen sporen

Kz.: Opengewerkt kruis

Legende: onleesbare sporen

De identificatie gebeurde op basis van een fragment — drie vogeltjes — van het wapenschild

P. LUCAS, *Monnaies seigneuriales mosanes*, [Walcourt] 1982, *passim*.

Een SEM-analyse wees uit dat de munt bestaat uit een koper-tinlegering met aan de korrelgrenzen sporenconcentraties van lood en zink. Het metallografisch onderzoek wees op een licht uitgegloeide structuur waarbij de herkristallisatie niet volledig is. De kristallen bevatten hier en daar tweelinglijnen die quasi gebogen zijn. Dit wijst erop dat het muntje warm geslagen werd.

Luik

2. Swerte of *brûlé* van 12 sol; Ernest van Beieren (1581-1612); s.l.; s.d.; Ø 23 mm; gewicht 2,57 g; positie 8 uur; corrosie
 Vz.: Wapenschild over een sierkruis dat de legende doorsnijdt
 Legende: ERNE[ ] LEOD
 Kz.: Perron geflankeerd door XII / [ ] OVS
 Legende: AVDIATVR . ALTERA . PARS
 J. DE CHESTRET DE HANEFFE, *Numismatique de la principauté de Liège et de ses dépendances (Bouillon, Looz) depuis leurs annexions*, Bruxelles, 1890, nr. 557/8.
3. Swerte of *brûlé* van 12 sol; Ernest van Beieren (1581-1612); s.l.; s.d.; Ø 22 mm; gewicht 2,37 g; positie 9 uur; corrosie
 Vz.: Wapenschild over een sierkruis dat de legende doorsnijdt
 Legende:]N / BA . DV / X . EPS / LEO[
 Kz.: Perron geflankeerd door XII / SOV[
 Legende:]TVR . ALTERA[ ]R[
 DE CHESTRET, *op. cit.*, nr. 557/8.
4. Oord; Ernest van Beieren (1581-1612); Luik; s.d.; Ø 24 mm; gewicht 3,87 g; positie 6 uur; corrosie
 Vz.: Buste naar links
 Legende: ERNESTVS D (perron) G. ARC[ ]SIS . CO L.
 Kz.: Gekroond wapenschild
 Legende: EPIS . LEODIEN[ ]DVX
 DE CHESTRET, *op. cit.*, nr. 565.
5. Oord; Ferdinand van Beieren (1612-1650); s.l.; 1643; Ø 23 mm; gewicht 3,92 g; positie 10 uur; corrosie
 Vz.: Gekroond wapenschild geplaatst over een gekruiste staf en zwaard en geflankeerd door de datum 16 / 43
 Legende: onleesbare sporen
 Kz.: Perron getopt door een kroon en geflankeerd door de initialen F / B
 Legende:]L . MAR . FR[ ]CO. L
 DE CHESTRET, *op. cit.*, nr. 632.

Stavelot

6. Oord; Ferdinand van Beieren (1612-1650); Stavelot; s.d.; Ø 24 mm; gewicht 3,62 g; positie 11 uur; corrosie
 Vz.: Gekroond wapenschild met hartschild van Stavelot
 Legende:]I . D . D . G[
 Kz.: Narrenkop geflankeerd door de initialen F / B
 Legende:]RANC CO[
 A. PERREAU, *Recherches sur les princes-abbès de Stavelot et sur leurs monnaies*, in *RBN*, 4, 1848, p. 175.

Pruisen

7. 2 Pfennig; Friedrich Wilhelm III (1797-1840); Aurich, 1824; Ø 21 mm; gewicht - (uitgebroken); positie 12 uur; corrosie
 Vz.: Gekroond wapenschild
 Legende: 180 EINEN THALER
 Kz.: In het veld: 2 / [ ] NINGE / [ ] 24 / (sierstaafje) / D
 Legende:]DE MÜNZE
 N.D. NICOL & C.R. BRUCE II (eds), *Standard Catalogue of German Coins. 1601 to Present*, Iola, 1994, p. 627, nr. 106.3.

Lijfland

8. 1,5 groschen; Sigismund III (1587-1632), koning van Polen; Riga; 1620; zilver; Ø 16 mm; gewicht 0,49 g; positie 6 uur; corrosie

Vz.: Sierschild

Legende: (bloemtak) [JIGENSIS 20

Kz.: Gekroond schild

Legende: onleesbare sporen

C.L. KRAUSE & C. MISHLER, *Standard Catalogue of World Coins 1601-1700*, Iola, 1996, p. 897, nr. 8; A. VAN KEYMEULEN, *Les trésors monétaires modernes trouvés en Belgique 1434-1970* (Cercle d'études numismatiques. Travaux, 6), Bruxelles, 1972 citeert geen enkele munt uit Riga.

Onbekend

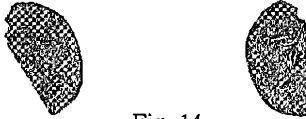

Fig. 14

9. Half zilveren muntplaatje (Fig. 14) zonder identificeerbare sporen van beeldenaar of legende Ø ca 15 mm. Uit een SEM-analyse blijkt dat het muntje 65% koper en 35% zilver bevat. Er zijn daarenboven voldoende aanwijzingen voorhanden om te mogen besluiten dat het warm geslagen werd.

10. Half koperen muntplaatje zonder identificeerbare sporen van beeldenaar of legende.

Copyright afbeeldingen: *Munt- en Penningkabinet van de Provincie Limburg, Tongeren behalve figuur 1 v.z.w. Maasland, Rekem.*